

Nietzsche

Stefan Zweig

Vertaald uit het Duits door
Bart van Kreeel

Uitgeverij IJzer
Utrecht

Inhoudsopgave

Tragedie zonder acteurs	7
Dubbelportret	14
Ziekte – Een Apologie	20
De Don Juan van het Weten	35
Hartstochtelijk pleidooi voor oprechtheid	45
Zelfverandering	57
Ontdekking van het Zuiden	70
Vlucht in de muziek	84
De zevende eenzaamheid	92
Dans boven de afgrond	99
De vrijheidspedagoog	110
Namenlijst	115
Noten	119

Tragedie zonder acteurs

*Met volle teugen van het bestaan genieten
houdt in: Riskant leven.*

De tragedie van Nietzsche is een monodrama: in de korte scène van zijn leven treedt geen ander personage op dan hijzelf. Terwijl op het toneel de gebeurtenissen als een lawine op ons afstormen staat de eenzame strijder alleen, niemand komt naast hem staan, niemand komt hem tegemoet, geen vrouw verzacht met haar tedere aanwezigheid de gespannen atmosfeer. Iedere beweging begint bij hem en komt als een boemerang weer alleen bij hem terug: de weinige figuren die aanvankelijk in zijn schaduw optreden begeleiden slechts met gebaren van stomme verwondering en ontzetting zijn heldhaftige waagstuk en wijken geleidelijk aan terug alsof ze bang zijn voor een dreigend gevaar. Er is geen mens die zich volledig binnen de cirkel van dit noodlot durft te wagen, altijd spreekt, altijd vecht, altijd lijdt Nietzsche alleen voor zichzelf. Hij spreekt tegen niemand, en niemand geeft hem antwoord. En nog beangstigender: niemand luistert naar hem.

In deze unieke heroïsche tragedie van Friedrich Nietzsche komen geen mensen voor, er zijn geen medespelers, er is geen publiek: maar zij speelt zich dan

ook niet af in een echt theater, er is geen toneel, geen mise-en-scène, er zijn geen kostuums, zij speelt zich als het ware af in de luchtledige ideeënruimte. Bazel, Naumburg, Nice, Sorrento, Sils-Maria, Genua, op deze plekken woonde hij niet echt, het zijn slechts wegwijzers langs een met brandende vleugels afgelegde route, het zijn koude coulissen, zwijgende kleuren. De encenering van deze tragedie is feitelijk altijd hetzelfde: isolement, eenzaamheid, die verschrikkelijke eenzaamheid die geen woorden en geen antwoorden kent, die zijn denken als een ondoordringbare glazen stulp omhult, een eenzaamheid zonder bloemen, kleuren, geluid, zonder dieren of mensen, een eenzaamheid zelfs zonder God, de versteende, uitgestorven eenzaamheid van een oerwereld voor of na alle tijden. Maar wat die verlatenheid, die troosteloosheid zo wreed, zo gruwelijk en tegelijkertijd zo bizar maakt is het niet te begrijpen gegeven dat deze woeste, eenzame gletsjer vol intellectuele kracht zich midden in een zeventig miljoen koppig veramerikaanst land bevindt, midden in het nieuwe, drukke en lawaaiige Duitsland, te midden van snerpande treinen en zoemende telegraafpalen, in het centrum van een haast waanzinnig nieuwsgierige cultuur, die jaarlijks veertigduizend boektitels over de markt uitstort, waar op honderden universiteiten dagelijks aan probleemonderzoek wordt gedaan en in honderden theaters tragedies worden opgevoerd, maar waarbinnen men toch niets weet, niets vermoedt, niets merkt van die machtige intellectuele voorstelling die zich in haar eigen midden, in haar eigen binnenste cirkel, afspeelt.

Want juist in haar grootste momenten heeft de tragedie van Friedrich Nietzsche in de Duitse wereld geen publiek, geen toehoorders, geen getuigen meer. Aanvankelijk, zolang hij nog als professor vanaf de kathedraal spreekt en Wagners* gloed hem zichtbaar maakt, bij zijn eerste woorden, valt wat hij te zeggen heeft nog enigszins op. Maar hoe dieper hij in zichzelf, hoe dieper hij in de tijd wegzinkt, hoe minder weerklank hij vindt. De ene na de andere vriend of vreemde staat tijdens zijn heroïsche monoloog geïntimideerd op, bang geworden door de steeds woestere gedaantewisselingen, de steeds gloeiender extase van de eenzame man en men laat hem afschuwelijk alleen achter op het toneel van zijn noodlot. Langzamerhand wordt de tragische acteur onrustig van het spreken zo in die holle ruimte, steeds harder praat hij, steeds harder gaat hij schreeuwen, steeds wilder worden zijn gebaren, in zijn hang naar weerklank of op zijn minst een weerwoord. Hij bedenkt muziek om zijn woorden te ondersteunen, stromende, ruisende, dionysische muziek – maar er is niemand die nog naar hem luistert. Hij dwingt zichzelf de clown uit te hangen, dwingt zichzelf tot scherpe, schelle, ruwe vrolijkheid, hij laat zijn zinnen op het toneel de vreemdste en meest lachwekkende capriolen maken – uitsluitend en alleen om op geforceerd grappige manier een gehoor te vinden voor wat hem dodelijke ernst is – maar er is niemand die in zijn handen klapt. Uiteindelijk bedenkt hij een dans, een zwaarddans, en

* Voor namenlijst zie p. 115

gewond, toegetakeld, bloedend, laat hij zijn dodelijke kunst aan het publiek zien, maar niemand ziet de zin van deze schreeuwerige schertsvertoningen, noch de dodelijke passie die schuilgaat achter deze geveinsde luchthartigheid. Zonder toehoorders, zonder respons, eindigt voor lege zalen dit theater van de geest, het meest uitzonderlijke theater dat onze turbulente eeuw geschonken werd. Niemand besteedt er ook maar enige aandacht aan hoe zijn rondtollende gedachtewereld, als een priktol op zijn metalen punt, nog eenmaal prachtig opspringt en tenslotte tuimelend neerkomt: “Dood voorafgaand aan de onsterfelijkheid”.

Dit alleen met zichzelf zijn, deze confrontatie met uitsluitend zichzelf, geeft de diepste betekenis en ligt ten grondslag aan die unieke, ongelukkige maar verheven tragedie die het leven van Friedrich Nietzsche was: nog nooit stond een zo immens grote geest, zo’n orgie van gevoelens, tegenover zo’n ontzettend lege wereld, zo’n bikkelhard, ondoordringbaar zwijgen. Zelfs belangrijke tegenstanders waren hem niet gegund – dus moet die sterkste aller denkers “opgesloten in zichzelf, zichzelf uitdagend”, vanuit zijn eigen tragische ziel respons en tegenspraak vinden. Niet de buitenwereld maar de bloedige flarden van zijn eigen huid waren er de oorzaak van dat deze ziedende worstelaar met het lot zich als Heracles zijn nessushemd^{*}, die brandende gloed, van het lijf scheurt om naakt tegenover de waarheid, tegenover zichzelf te staan. Maar wat een

* Voor noten zie p. 119

vriescou omgeeft deze naaktheid, wat een stilzwijgen omgeeft deze onwaarschijnlijke schreeuw van de geest, wat een verschrikkelijke wolkenhemel vol donder en bliksem hangt er boven deze “moordenaar van God”, die nu, omdat hij geen tegenstanders meer vindt en zij hem niet vinden, zichzelf aanvalt, “zelfkenner en zelfkastijder, zonder mededogen!” Door zijn demon over de grenzen van tijd en de wereld gejaagd, zelfs over de uiterste grens van zijn eigen wezen,

*Huiverend, ach, van onbekende koortsen
Sidderend van angst voor scherpe, ijzige
Vorstpijlen. Opgejaagd door jullie, gedachtes!
Onuitsprekelijk! Huiveringwekkend! Afschuwelijk!*

stamelt hij soms met een van hevige angst vertrokken gezicht terug, omdat hij weet hoe ver zijn bestaan hem weggeslingerd heeft van alles wat leeft en geweest is. Maar als je eenmaal zo ver gegaan bent, kun je niet meer terug: in volle bewustzijn, en gelijktijdig in uiterste extase verkerend door de over zichzelf afgeroepen roes, vervult hij de bestemming hem al eerder voorgeleefd door zijn geliefde Hölderlin, vervult hij zijn Empedocles-lot.

Een heroïsch landschap zonder hemel, een enorm theater zonder publiek, zwijgen, een steeds agressiever zwijgen rond die meest afschrikwekkende kreet van pijn van een eenzame geest – dat is de tragedie van Friedrich Nietzsche: je zou dit als een van de vele zinloze wreedheden van de natuur moeten verafschuwen, als hij er niet zelf zo extatisch ja tegen had gezegd en hij

die uitzonderlijke hardvochtigheid juist om zijn uniciteit niet zelf had gezocht en liefgehad. Want uit vrije wil, vanuit een veilig, zeker bestaan en bij zijn volle verstand, heeft hij dit “uitzonderlijke leven” vanuit het diepst tragische instinct vormgegeven en heeft hij met een unieke kracht de goden moedig uitgedaagd in hem “het aller gevaarlijkste uit te proberen, waaraan een mens kan worden blootgesteld”. “Χαίρετε δαίμωνος” “Demonen, weest gegroet!”

Met deze vrolijke van overmoed getuigende kreet bezwoeren in een uitgelaten studentennacht Nietzsche en zijn filologie-vrienden ooit de hogere machten: rond middernacht op het uur dat de geesten verschijnen gorten zij hun met rode wijn gevulde glazen vanuit hun raam leeg op de slapende straat in Basel als offerande aan de onzichtbaren. Het is weliswaar ingebeelde kolder, maar er zit wel een dieper voorspellend idee achter: want de demonen horen wat er geroepen wordt en volgen hem die zich tot hen gericht heeft, totdat uit een kolderieke nacht de fenomenale tragedie van een lotsbestemming geboren wordt. Maar nooit verweert Nietzsche zich tegen het enorme verlangen waardoor hij zich machteloos gegrepen en heen en weer geslingerd voelt: hoe harder de hamer hem treft, hoe scheller zijn wil als een bronzen aambeeld weergalmt, en op dit roodgloeiende aambeeld van zijn lijden wordt met iedere nieuwe slag steeds onverbiddelijker het devies gesmeed, dat zijn geest tenslotte van een bronzen pantser voorziet, het “devies dat staat voor de grootsheid van de mens, amor fati: dat er niets anders voor je bestaat, niet in de toekomst, niet in het verleden, in alle eeuwigheid

niet. Dat je wat nu eenmaal gebeuren moet niet alleen verdraagt, laat staan ontkent, maar het omarmt". Dit innerlijk liefdeslied voor hogere machten overstemt bezielde zijn eigen schreeuw van pijn: geknakt, verpletterd onder het zwijgen van de wereld, door zichzelf uitgehold, getekend door alle bitterheid van het lijden, heft hij nooit de handen ten hemel smekend dat dit lot hem eindelijk mag verlaten. Nee, hij vraagt om nog meer, nog meer ellende, nog grotere eenzaamheid, nog dieper lijden, om in wat hij kan dragen tot het alleruiterste te gaan; niet om iets af te weren, maar slechts in gebed, het mooiste gebed eigen aan een held, heft hij zijn handen naar omhoog: "O, heerser over mijn ziel, die ik lotsbestemming noem, U in mij! U boven mij! Bewaar mij en laat mijn lot groots zijn!"

En iemand wiens gebed zo indrukwekkend is, vindt gehoor.